

פי אני ופה שפי

על תדמיות, פנימיות וזיכרונות

ישנו פער מובנה בין התנהגות האדם בחברה לבין התנהגותו בלבדיות. החברה מכוננת תודעה עצמית מסוג אחר, המתיחסת להשתקפות של האדם ושל התנהגויותיו בתודעתם של הסובבים אותו. לעומת זאת, כאשר האדם לבדו, התודעה פעמים רבות 'נקיה' יותר מ'רפלקסיה-תדמיתית' כזו – האדם יכול להיות מסור יותר לעניינים ולחפצי לב השייכים לו באופן בלעדי ואינטימי, מבלי לתת על כך חשבון, מבלי 'לבזבז' תשומת לב ל"מה יגידו" ו"איך זה נראה".

פער זה מכונן פעמים רבות דילמה ששמה "בעיית האותנטיות", או בהקשרים מסוימים – הצביעות. כאשר אדם מתחיל להסתכל ביתר תשומת-לב על איך שהוא מתנהג בחברה, הוא הרבה פעמים מוצא כי ההתנהגות הזו לא מייצגת את מי שהוא בכנות, יש בה משהו מוחצן, מזויף. ישנם כאלה שפתאום שמים לב לכך שההתנהגות החברתית שלהם היא קלילה באופן מאולץ הרבה מעבר לאופיים האמיתי; יש כאלה שחשים כי בתוך המפגש החברתי יש איזה כח פנימי עמום שדוחף אותם להיות אסרטיביים יותר – להתבלט, להצחיק, להישמע – כח שלפי ההתבוננות הפנימית שלהם אינו מבטא משהו עמוק באישיותם; יש כאלה שמתעוררים יותר בחברה, ולעומת זאת יש שעוטים מסכה של אופי מחוספס, 'גברי' וציני יותר; ועוד כיו"ב. לפעמים אדם מרגיש שחברות שונות גורמות לו לנוע לכיוונים שונים, לעיתים אף מנוגדים. ברגע שהמודעות לכך עולה – בין מתוך חשבון נפש שנעשה כשהאדם שוב לבד ו'צלול', בין מתוך איזה מבט רפלקטיבי פנימי שתופס את האדם בעת שהוא מתנהג באופן ה'חברתי' שלו ומושך אותו לפתע חזרה אל מי שהוא בלבדיותו – עולה תחושה צורמת משהו של רמאות; אני משקר, אני מעמיד פנים, זה לא מי שאני באמת.

כאשר ההתנהגות ה'לבדית' היא – במובנים מוסריים ורוחניים – טובה יותר מההתנהגות ה'מחוברתת', התחושה היא תחושה רכה-יחסית של זיוף וחוסר-אותנטיות – זו סתם חולשה של כניעה ללחץ חברתי. אך כאשר ההתנהגות המחוברתת טובה ונכונה יותר מההתנהגות הלבדית, זה כבר מדליק אצלנו נורות אדומות יותר – "צביעות!" ההבדל מעיד שאנו מזהים את האמת שלנו, את מי שאנו בגרעין הקשה, היסודי של זהותנו, עם הזהות ה'לבדית'. מי שאני ואיך שאני כשאני לבד מייצג עבורי את מהותי הכנה, בעוד שההתנהלות שלי כשאני נתון בלחץ החברה והתדמית מונעת ממניעים חיצוניים, שהם אינם אלא חלק מהמעטפת שלי ושל רצונותיי; אין הם מבטאים את התוך, את הפנימיות, את מה שאני באמת ואת מה שאני באמת רוצה. ואכן, במובנים רבים זהו זיהוי אינטואיטיבי הגיוני ביותר. כובד הראש, שיקול הדעת וההתרכזות בהקשבה פנימית למחשבות-לבי ולרגשותי העמוקים, מתאפשרים באופן צלול ובהיר הרבה יותר כאשר אני שרוי עם עצמי ורק עם עצמי. השקט של הלבד מברר בצורה מכוונת ונקיה יותר את הקולות שבתוכי, כאשר רעשי הרקע של לחצי הכבוד ושל התניות החברה לא מוציאים אותי מריכוז ומשבשים את תדריי.

אך המצוקה היא, שהפער הזה בין התנהגות 'לבדית' להתנהגות 'מחוברתת' – כמה שהוא צורם במובנים מסוימים, ועם זה שהוא לעיתים מצטייר אצלנו כחולשה וכזיכרונות – הוא גם טבעי ומתבקש, הוא כמעט בלתי ניתן לביטול. גם אדם ישר וכן מתנהג קצת אחרת בחברה, וגם אדם בעל עמוד שדרה פעמים שייטה מעט לכאן או לשם כשהוא בחברה כזו וכשהוא בחברה אחרת. ההבדל בכיוון הפנימי הוא בלתי-נשלט; עצם ההימצאות בחברה מעוררת בנו נטיות וקווי-אופי מסוג אחר והתייחסות-עצמית בעלת אופי שונה. איך נוכל לשפוט את עצמנו בחומרה על תכונה שהיא ככל הנראה בסיסית וטבעית בחוויה האנושית?

אם אחזור לביטוי בו השתמשתי לעיל, החברה מעוררת בנו "רפלקסיה תדמיתית" – מודעות לאיך אנו נראים ואיך אנו נערכים ונשפטים על ידי האנשים שמקיפים אותנו. ההימצאות בקרב בני אדם אחרים

מכוננת, כביכול, איזו מין שכבה דקה של תודעה נוספת, המתיחסת להשתקפות שלנו בעיני זולתנו. אני חושב שאם מפנימים את החוויה האנושית הזו כחוויה בסיסית, אם מבינים כי הרפלקסיה התדמיתית מחוללת כח רצון בעל עוצמה ומשלימים עם עובדה זו, ניתן להגיע לפתרון מסוים לבעיית הצביעות ולהוציא מכח-חיים זה ברכה וטוב. אכן, חשוב לנו איך ניתפס בחברה; וכמה שלא נטען לעצמנו שזה מבטא זיוף וחוסר-שלמות עם עצמי, זה כוח שאין להתעלם ממנו. אז במקום להתכחש לכך, אני מציע לכוון לכך מלכתחילה, ועל ידי כך לשלוט בנטייה זו במודעות מלאה.

לאמור – כל אחד צריך להעמיד לנגד עיניו תדמית חיובית עבור העצמי החברתי שלו, שזו התדמית אותה הוא מנסה 'לשחק' ואליה הוא שואף בחברה, זו המסכה התמידית שהוא משתדל ללבוש. התדמית הזו אמורה להיות בנויה בעיקר ממידות טובות. כמו כן היא צריכה לשקף את האמת שלו, את מי שהוא אכן רוצה בכל לבו להיות. בין שני המשפטים האחרונים לא אמורה להיות סתירה; למעט אדישי-רוח או רשעים, כל אחד רוצה באופן אמיתי להיות בעל מידות טובות. ההכרעה המודעת לעצב את ה'תדמית' שלי באופן המכוון אל טיפוס אידיאלי של אדם, טיפוס של אדם שלם וטוב, היא ההתמודדות הטובה ביותר עם בעיית הזייפנות והכניעה לנורמות החברה. במקום להיאבק בכח-החיים היסודי בו אכפת לי איך בני אדם יסתכלו עליי, אני בוחר לכוון את אותו הכוח בעצמו באופן הכי ישיר ומודע, כך שיתאים גם לרצון הפנימי העמוק שלי, הרצון להיות טוב.

בכך אולי פתרנו את בעיית המזייף ה'רך', זה שהתנהגותו המחוברת נמוכה יותר מזו הלבדית, זה שמבין ה'אני' האמיתי שלו נמצא במקום עליון וטוב יותר, ורק התודעה התדמיתית, החיצונית, היא החוסמת 'אני' זה מלהתממש. אך לא פתרנו את הבעיה הקשה יותר – מהי ההצדקה ללבישת מסכה צדקנית ו'מושלמת', כשהמצב הממשי שלי איננו כזה? האם אין זו רמאות? האם עצם השימוש בכח רצון 'תדמית-חברתי' בשביל להיראות כאדם טוב איננו צביעות?

צביעות היא פער בין התוך לחיצוניות. אך כאשר העיקרון המכוון את החיצוניות, כלומר ההגדרה היסודית של תוכן התדמית שאדם מעוניין לבנות עבור ה'אני' החברתי שלו, תואמת את רצונו העמוק, הכן והאמיתי גם ב'אני' הלבדי שלו (אף אם לא תמיד את המימוש של רצון-עומק זה), כבר אין הצדקה להאשמה זו. עצם קיומה של מסכה, עצם הפער וההפרדה בין שני העולמות, עצם ההתנעה הנפשית המגיעה מהדימוי העצמי החברתי שאדם רוצה לרכוש לו, אינם דבר שיש להתבייש בו; זה מנת חלקו של בן האנוש בטבע ברייתו. מי שאני רוצה להיות הוא גם איך שאני רוצה להיתפס – כאדם טוב, מלא, ישר, ערכי, ירא שמים, מאיר-פנים, בעל-מידות. ומי שאני רוצה להיות הוא ההגדרה העמוקה, הנכונה והאמיתית ביותר למי שאני.

הרצון שלנו להיראות טוב ולהיתפס טוב, איננו רצון פסול כשלעצמו אם הטוב הזה הוא טוב גבוה, אם הוא טוב-אמת. המסכה החברתית התמידית שאדם עוטה בקרב החברה נעשית חלק ממי שהוא, בדיוק כמו שבגד שאדם בוחר ללבוש כל הזמן מהווה כבר סימן היכר ותכונת-אופי שלו; השאלה איך אתה מכוון שיתפסו אותך בסביבתך היא חלק מזהותך, ואף חלק עמוק ועיקרי, כיוון שהחיים החברתיים תופשים משקל ומידה רבים ממימדי החיים שלנו.

יתרה מכך: היכולת לדבוק תמיד – לכל הפחות בחלק הארי של זמני, כשאני בסביבת אנשים – בתדמית המעולה שאני מבקש לכוון לעצמי, היא לא פחות קשה ולא פחות ראויה-להערכה מהיכולת לכוון את עצמי לאור ערכים אישיים-אינטימיים לבד. סוף כל סוף אדם נמדד במעשיו, באיך שהוא מופיע את עצמו; ואם הוא אכן משתדל ודבק בתדמית ה'אידיאלית' שהוא טווה לעצמו, אף אם כח ההנעה הוא גם הרצון להיות מוערך ונשפט ע"י הסביבה באופן כללי כאדם טוב ואיכותי באמצעות דבקות ומאמץ זה להתגבר על הרע שבו ולהגשים את הטוב, הרי שאותו השיפוט החברתי הוא מוצדק, והתדמית איננה צביעות.

מובן שישנה חובה להשתדל לצמצם את הפער המעשי בין ההתנהגות לבד לבין ההתנהגות לעיני בני אדם. הרצון לצמצום זה הוא קודם כל בגלל עצם הרצון הפנימי להיות טוב תמיד, אך גם בגלל הרצון

להיות ישר, הרצון שלא להיות כרמאי בעיני עצמו. אך תחושת הרמאות מוצדקת ורצויה רק על מנת לחדד את הרצון הטוב ולחזק אותו. כשלעצמה, היא איננה סיבה לשינוי מערכת ההתנהגות שלנו במקום בו אנו אכן קרובים יותר לאידיאל השלמות שלנו. במובן מסוים היא גם לא לגמרי צודקת – שהרי כל אדם מכיל פער שכזה, שכפי שאמרנו כבר הינו מהותי ובלתי-נמנע כמעט, ואם כן על אף שהשדר החברתי הינו של אדם טוב ושלם, כביכול, ברור שבתוך שדר זה מצויה הסתייגות פנימית בלתי-מפורשת – אינני שלם באמת, זה לא מהווה את כולי, זה רק מי שאני מבקש להיות.

לא מדובר על קבלת הכח הנפשי של רדיפת הכבוד כפי שהוא. ההעלאה של נטיית רדיפת הכבוד מתבטאת בכך שאני מעוניין לקבל הערכה לא על דברים פסולים, ולא על דברים טפלים, אלא רק על דברים שבאמת יהיו חלק ממני. המידות אותם אני לובש על עצמי בחברה הן אותן מידות שאני עושה מאמצים ללבוש מצד רצוני האותנטי, העמוק, הקיים כשאני לעצמי. אני רוצה שאנשים יעריכו אותי מצד האיכות האמיתית שיש בי, ואסלוד מכל פופולריות וכבוד שאקבל מהמימדים הרדודים של החברה ושל הזולת. גם בכך יש נקודת בחירה, משמעותית; האם אני מעדיף להיות זה שמוערך בחברה על סמך כישורים, על סמך חברותיות חיצונית ותכונות טפלות אחרות שנחשבות פופולריות, או שמא אני רוצה לזכות להערכה דווקא מהצדדים הגבוהים, האיכותיים והעומקיים של הזולת.

ככל שהתדמית החברתית שאני מעוניין לכוון לעצמי היא יותר גבוהה וטובה-באמת, יותר איכותית ועמוקה, ובד בבד דמות זו משקפת את חפץ הלב הכנה ביותר שלי – נשברת הדיכוטומיה המקובלת בין הנגיעה המלוכלכת והפסולה של "רדיפת הכבוד" לבין הרצון הטהור האישי-אינטימי. שני רובדי האישיות שלי מכוונים הם אל מגמה אחת, מגמת ההשתפרות והשלמות. אני רוצה להיות טוב, ואני רוצה להיות 'לבוש' כזה. הרצון להיות נתפס כטוב אינו רצון שיכול לעמוד לעצמו, אין סוף תכליתו בו (ואם היה עומד לעצמו, אכן היה פסול בשל צביעות); אבל זה שהוא רצון משני לא הופך אותו לפסול – העובדה שיש רצונות גבוהים יותר לא עושה את הרצונות האחרים לשפלים ורעים.

(ברור שנקודת ההכרעה, שהצומת בה אני בוחן אם אני זייפן או לא, נמצא בהתנגשות בין החברה לטוב, כלומר במציאות בה אני צריך להיות מוכן לסבול קיטונות של שטנה ובוז בשביל ללכת בדרך הישר והטוב. שם באים שני רובדי הרצון שלי לקונפליקט, ושם מוטלת החובה המוחלטת לשים את יד הרצון הטוב העמוק על העליונה. ברם ברוב החיים, ובחיים בכללותם, אין צורך שהרובד האחד יביס ויכניע את השני; משניהם ניקח לעבוד את ה').

כאשר הדיכוטומיה הנ"ל נשברת והתודעות השונות מתערבבות זו בזו – הכחות החיוביים של האדם רק מרוויחים.

אך מהו עומק ההסבר לשבירת הדיכוטומיה בין הדימוי החברתי הגבוה לבין חפץ הלב להיות טוב? האם התודעות אכן נוגעות או מתאחדות בנקודה כלשהי, או שהן סתם מתערבבות מצד הדימיון החיצוני שלהן (כלומר, המגמה הממשית המשותפת)? השאלה היא חשובה כיוון שאם בפנימיותם של דברים הרצון הפנימי-הטוב והרצון התדמיתי-הטוב נותרים שני רצונות נבדלים, הרי שנותרת גם התביעה והחתירה הפנימית להרים את האחד מעל השני, נותר הציור האידיאלי של מי שרצונו הפנימי גובר לחלוטין על קיומו של הרצון התדמיתי, וציור זה דוחק את מקום הרצון התדמיתי ובעצם חותר להכחדתו. חתירה טהרנית זו מצרה את היכולת לעשות שימוש אידיאלי, לכתחילאי, ללא שמץ התנצלותיות, ברצון זה; היא חוסמת את היכולת לחיות איתו מתוך מלאות והרמוניה.

כדי לפתור בעיה-שאלה זו, צריכים אנו לתת אמון בהסתכלות המטאפיזית על הדברים, המנסה לבאר את העקרונות הקיומיים-נפשיים שאנו מכירים מהחיים על פי הקטגוריות שלה. אנסה להציע הסתכלות מטאפיזית כזו על העניין בו אנו עוסקים כעת.

מה כל כך חזק בהווה החברתית? מה גורר את תשומת לבנו בעוצמה רבה כל כך לתדמית החברתית שלנו, לשאלה איך בני-אדם אחרים מסתכלים בנו וחושבים עלינו? אני חושב שהתשובה לשאלות אלו מונחת במושג צלם א-להים. הנחת היסוד הבסיסית שלי היא, כי שורש הרצונות של האדם הוא הדבקות

בא-להים, ההיקשרות בו, הכיסופים אליו, החפץ לשמוח בו ושהוא ישמח בנו. על כן, יש בנו רצון עמוק להיות נרצים ע"י הא-להים. רצון זה מופיע ומתלבש אצלנו גם ברצונות נמוכים יותר, 'עקיפים' יותר. בני האדם הם הופעה עוצמתית וגלויה מאוד של הא-להי. כל הצד החברתי שבאדם, המקום והעוצמה הגדולים שיש לצד זה בנפש, האנרגיה שהוא מושך ומעורר, כל כולו מתחיל – בשורש העניין ובסודו – מההופעה הא-להית האדירה המלוכשת בצלמי הא-להים, באנשים הקונקרטיים, בזולת. לכן אנו יונקים מהחברה כוח, עידוד, תמיכה, משמעות; כך ניתן להסביר את אדירות העוצמה של מושגים בין-אישיים כמו חברות, חיבה, קנאה, הזדהות, פופולריות, עלבון, בדידות, בושה, קבוצה, חן, אהבה.

כאשר אנו "רצויים לרוב אחינו", כאשר החברה שמחה בנו, כאשר בני אדם רואים בנו טוב, איכות ואור, אנו מרגישים סיפוק, משמעות ותחושת אישור, שהוא מעין "אישור א-להי" בזעיר אנפין. התחושה הזו, בגלל העוצמה הגנוזה בה, ממלאת אותנו, ואנו נמשכים אליה ומבקשים אותה תמיד.

כמובן, ההסבר של כוח או נטייה כלשהי כהופעה מולכשת של כח א-להי (או של רצון 'דתי', כלומר המכוון והשואף אל הא-להי), עדיין אינה מהווה אישור אתי או רוחני שלה. ביסודו של דבר כל כח בנפש ניתן לבארו בצורה כזו, שהרי אין כל מושא בעולם שאיננו מהווה גילוי מסוים של א-להים. אך כאשר אנו מבינים את השורש הא-להי החזק של ההתרחשות וההווה החברתיים, אנו מסוגלים לבאר טוב יותר מה מתרחש ב"שבירת הדיכוטומיה" התודעתית המדוברת לעיל.

כאשר אני מכוון את התדמית שלי אל הטוב, ושואף לקבל את ההערכה מבני האדם על עובדת היותי טוב ומוסרי ועבד ה' באמת, הרי שבעצם אני מכוון לנקודה הכי גבוהה בזולת האנושי. אני שואף שאנשים יעניקו לי הערכה מתוך המקום הכי איכותי בהם, מתוך המקום שמעריך טוב, שמעריך גדלות רוח, שמתפעל ממידות מתקונות, מתוך החלק בהם שמאוהב בעדינות, בחסד, בענווה, ברגישות, במאור פנים, במסירות, בצדיקות, בכלליות, באהבה, בעומק, בדתיות. כך שלמעשה, אני מעוניין לגעת בנשמה שלהם, אני מחפש למצוא חן בעיני חלק הא-לוה שבהם. בין זה ובין למצוא חן בעיני הא-להים עצמו, מקור הטוב והמוסר – הפער קטן עד כדי חסר-משמעות. זוהי המשמעות של איחוד התודעות, של ערוב התודעה ה'תדמיתית' עם התודעה ה'לבדית'; ועל כן, אף על פי שלעולם נותרות הן מבחינה קיומית בשני מישורים נפרדים, ניתן להתקיים בשניהם בלב שלם, בלב אחד – לב עולה אל א-ל.

עד כאן דיברתי בשבח התדמית, השמירה עליה וההתמדה בדבקות בה. ברם, אני מעוניין להוסיף הערת הסתייגות.

אכן, העמדת מסיכה חברתית של שלמות היא מעשה לגיטימי, כפי שניסיתי לטעון למעלה. היא כשלעצמה איננה צביעות או זייפנות, וגם לכאורה איננה שחצנות, כיוון שחלק מאותה שלמות הוא התנהגות בנחת, במאור פנים, בענווה בסיסית, בהכרת ערך עצמי. אך עם הלגיטימיות העקרונית, יש וזה איננו צעד הכי חכם וטוב. כיוון שבסופו של דבר, השדר – גם עם הענווה (בין אם היא ענוונות מזויפת, שהיא וודאי צורמת לסביבה, ובין אם היא כנה ופשוטה) – הינו של שלמות, ובכך יש איזו הסתרה מהותית שייתכן שיש בה כן, בסופו של דבר, מן הזיוף. מהו היחס בין ההסתרות התדמיתית הלגיטימית לבין זו המוגזמת? נראה לי כי עיקר התשובה מצוי בשאלת המיקום, כלומר בטיב המערכת החברתית הנדונה.

המסכה היא לגיטימית במקום בו לגיטימי ומתבקש ללבוש מסכות. ברם, לא כל מקום בו יש אנשים רבים הוא שווה ערך לפרהסיה הציבורית. האזור החברתי הכללי, הפתוח, הוא מקום שאין לו יכולת להתקיים מבלי שכל אחד מביא את עצמו בעיטוף, בלבושים, ובכך מגונן גם על עצמו וגם על המרחב המשותף. אך בסביבה חברתית הדוקה יותר, קרובה יותר או חמה יותר, יש לעשות מאמץ דווקא להסיר מסכות, להיפתח. מסכה היא בכל זאת ניכור, והשאיפה היא לגילוי פנים, להוספת רעות ואינטימיות עד היכולת להיחשף. ועל כן יש ערך בחשיפה מכוונת של הצד החלש שבי, הצד הקטנוני, המוגחך, הבלתי-הרואי, השולי, אף הפגום. לאו דווקא חשיפה מלאה, לא שימה של הכל על השולחן באופן מוחצן ובלתי-צנוע; אך לכוונן את השדר בשביל שיוציא מעט מהצד האישי-קונקרטי שלי, הצד הבלתי-שלם. במידה מסוימת, זוהי ענווה גדולה יותר, לדעת שאין לשדר רק את השאיפה ואת הרצון הפנימי העמוק, לא רק את

חזון ה'אני' שלי, אלא גם את האני הנוכחי, הקיים כרגע, לתת את התחושה שאני מודע אליו, שאני רואה אותו, שהוא חלק מהגדרת העצמי שלי גם כן. המוכנות שלי להותיר לזולת חרכים אל האני הפגום שלי, מתוך גיחוך עצמי והשלמה, מתוך כנות וקלילות, היא צמצום עצמי ראוי, המושך את החברה שמסביבי להביט אליי לא בהערכה מוגזמת, וגם לא בקנאה, אלא באינטימיות, באמת. התדמית השלמותית גורמת לזולת גם תחושת דחיקה; הטוב שבי לוחץ את מקום ההערכה העצמית של זולתי, מקשה על עמידתו במקומו שלו. רק אם נוסיף את הענווה ואת הפתיחות אל המסכה, רק אם נקרוץ ונזכיר מדי פעם לסביבתנו החברתית כי מדובר בסך הכל במסכה, נוכל להשאיר באמת מקום לזולת, נוכל להביא רעות נקייה, המעריכה מבלי להילחץ, המכירה-בטוב-שבי מבלי הצורך להתגונן. רק אז גם נהיה ענווים באמת.